Laurenţiu NISTORESCU
(Centrul de Studii Daco-Romanistice Lucus)

Instituții protostatale daco-române din epoca migrațiilor (II). Ducatul „Irtim”

Abstract: **(Daco-Romanian Protostatal Institutions in the Migration Period (II). The “Irtim” dukedom)** The information provided by emperor Constantin the Purple-born (Porfirogenet) about the politico-administrative realities north of the Danube are generaly known, but its essential dimension is often ignored. The data provided by *De Administrando Imperio* about the political institution from Daco-Roman areas matches the one from prior and subsequent eras, related to the same teritory, and converges towards a strong conclusion: there is institutional continuity at the Lower Danube, on the first Christian millenium. We will examine, this time, the dukedome called “Irtim”.

Keywords: De Administrando Imperio, institutional continuity, Irtim/Iabdiertim, Carpians, Ulichians, Volohovenians Land

Rezumat: Informaţiile furnizate de împăratul Constantin Porfirogenetul despre realităţile politico-administrative de la nordul Dunării sunt în general cunoscute, însă dimensiunea lor esenţială este adesea ignorată. Datele pe care ni le oferă *De Administrando Imperio* cu privire la instituţiile politice din arealul daco-roman concordă cu cele din epocile anterioare şi ulterioare şi converg către o concluzie solidă. În primul mileniu creştin putem vorbi de o continuitate instituţională la Dunărea de Jos. Vom examina de această dată ducatul numit Irtim.

Cuvinte-cheie: De Administrando Imperio, continuitate instituțională, Irtim/Iabdiertim, carpi, ulichi, Țara Volohovenilor

Într-o intervenție recentă[1], circumscrisă preocupării noastre mai largi pentru investigarea structurilor social-politice din bazinul carpato-dunărean de-a lungul așa-numitului ”mileniu al migrațiilor”, am semnalat (și analizat, desigur) faptul că – în pofida unor preconcepții tributare unei etape a cunoașterii de mult depășită – societatea din bazinul carpato-dunărean era organizată în instituții autoadministrative stabile[2] și capabile să exprime inițiativă politică, atunci când aceasta nu era confiscată de elitele comunităților imigrante[3], respectiv, să susțină inițiativa exprimată de elitele alogene suprapuse. Din rațiuni pe care sperăm că le-am explicitat

[1] Nistorescu, Laurențiu, „Instituții protostatale daco-române din epoca migrațiilor (I). Un ducat de la gurile Dunării”, în „Rigoare-adevăr-valoare. Omagiu prof. univ. dr. Radu Păiușan”, Ed. Universității de Vest din Timișoara, pg. 58-79

[2] Avem în vedere atât stabilitatea multigenerațională, cât și stabilitatea de conținut etno-demografic.

[3] Iar în anumite conjuncturi, și disjunct de voința politică a elitei migratoare.

BDD-A26684 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:35 UTC)

satisfăcător în precedenta intervenție[4], am optat pentru a desemna aceste autonomii cu termenul consacrat de ducate, opțiune căreia îi rămânem consecvenți.

Cu aceeași consecvență, vom apela, ca izvor istoric-etalon pentru această demonstrație, la tratatul *De Administrando Imperio* al împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul, redactat la jumătatea secolului X, cel mai probabil puțin înainte de anul 952[5], reiterând că valoarea sa probatorie excepțională, din această perspectivă, derivă atât din faptul că emană dintr-o sursă oficială (cancelaria imperială a Imperiului Romaniei de Constantinopol[6]), bine informată (sursa prezumată a datelor incluse este diplomația bizantină, cu aparatul său de agenți de informații[7]) și autorizată (documentul este asumat chiar de împărat), cât și din faptul că valoarea de întrebuințare a tratatului (”pregătirea profesională” a moștenitorului tronului, Romanus Porfirogenetul) exclude obiective propagandistice și alte distorsiuni de acest fel[8]. Ceea ce ne-a atras atenția la acest document este faptul că el nominalizează, în regiunile răsăritene ale spațiului de sinteză daco-română/românească, trei autonomii politice bine conturate, parte din șirul celor opt „țări” (diviziuni teritoriale)[9] care alcătuiau așa-zisul „imperiu de stepă” Patzinakia: este vorba despre ducatele Chopon/Giazichopon, Gyla/Chabouxingyla și, respectiv, Irtim/Iabdiertim. Analiza atentă a documentului care ne furnizează aceste informații elimină orice rezervă cu privire la statutul politico-juridic al acestor țări-districte: în condițiile în care Patzinakia nu are o conducere supremă[10] (ceea ce ne obligă să nu mai dăm formulei „imperiu de stepă” decât o valoare metaforică), iar fiecare dintre ducatele componente își are propriul său domn/stăpânitor[11] și propria sa împărțire administrativă în districte a căror gestionare

[4] Principalele argumente, într-o formulă semnificativ rezumată, țin de: a) utilizarea cu precădere, în acest areal geografic, a termenului duce, ducat, în tradiția romano-bizantină, din Antichitatea târzie și până în Evul Mediu; b) caracterul dual al instituției ducale, care putea exercita și status-rolul de unitate administrativă a unei structuri statale cuprinzătoare, și pe cel de autonom de politică cu atributele suveranității, și ambele în același timp.

[5] Aici și în continuare, utilizăm ediția Moravcsik-Jenkins 1985.

[6] Aceasta este terminologia utilizată chiar de izvorul-etalon: împărăția bizantină fiind desemnată de propriul împărat cu titulatura ***Romania/Romaion Basileias*** (Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 62-63 ș.a.).

[7] Capitolul 8 (Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 54-55) al tratatului detaliază tocmai procesul plasării agenților imperiali în ”Patzinakia”.

[8] Citățm, în sprijin, și opinia editorului și traducătorului englez R. J. H. Jenkins: ”Nu există nici o îndoială că *De Administrando Imperio* a fost un document secret și confidențial” (Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 13).

[9] La acestea se poate adăuga o a patra, desemnată sub denumirea Charaboi și situată între Nistru și Bugul de Sud/Nipru (Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 166-169); termenul administrativ utilizat de autor, respectiv, de Constantin Porfirogenetul, este *diaireitai* – diviziuni, districte.

[10] Singura conexiunea instituțională care unește ducatele componente ale Patzinakiei (folosim aici sensul larg al termenului ”instituție”) o reprezintă ”frăția princiară” care-i unește pe arhonții celor opt ducate. Și aici, Porfirogenetul nu lasă loc la interpretări alternative, precizând că aceștia aparțin unui clan care deține hegemonia la nivelul ansamblului comunităților pecenege, dar care nu are în interiorul său norme stricte de succesiune, ci doar un set de cutume care exprimă preocuparea clanului ca fiecare ramură a sa să poată avea acces la putere.

[11] În original, *arhontas*.

BDD-A26684 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:35 UTC)

este delegată câte unui sub-stăpânitor[12], nu avem alternativă la a accepta că aceste formațiuni au toate caracteristicile specifice formațiunilor protostatale.

Datele pe care ni le oferă, explicit sau implicit, izvorul-etalon despre ducatul desemnat sub dubletul toponimic Irtim/Iabdiertim sunt vizibil mai puțin generoase decât cele, analizate anterior, cu referire la ducatul Chopon, pe care l-am identificat, fără rezerve, cu formațiunea politică daco-română Ultramontania – nucleul instituțional al statului cunoscut ulterior drept Muntenia/Țara Românească. Acesta din urmă prezenta, din perspectiva documentară imediată[13], marele avantaj (marea oportunitate) de a avea o însemnată frontieră continuă, fluvială, cu Imperiul de Costantinopol și, derivat nemijlocit din aceasta, o intensă și îndelungată interacțiune. Prin contrast, celelalte două ducate componente ale Patzinakiei situate la vest de Nistru – Irtim/Iabdiertim și, respectiv, Chabouxingyla/Gyla – nu se aflau în contingență directă cu frontierele administrative ale împărăției bizantine, situându-se totuși în așa-numita ”vecinătate apropiată” a acesteia. De altfel, primele informații pe care le putem extrage din izvorul dat vizează localizarea geografică a ducatului Irtim. Operațiunea nu este deloc dificilă, având în vedere reperele topografice deja menționate: formațiunea politico-administrativă în cauză se afla la vest de Nistru, dar la nord de teritoriul ducatului Chopon/Ultramontania și la est de cel al ducatului Gyla, a cărui asociere cu formațiunea politică avându-și centrul la Gyla (Apulum/Alba Iulia[14]) este obligatorie. Rezultă de aici că spațiul asumat ca propriu de către ducatul Irtim este cel contingent Prutului superior și Nistrului mijlociu (jumătatea septentrională a regiunii moldo-basarabene, în termeni geografici actuali), implicit, că acest ducat se afla, ca și Chopon/Ultramontania, în vecinătate nemijlocită cu un al patrulea domeniu component al confederației Patzinakiei, cel desemnat de același izvor sub titulatura Charaboi[15], precum și cu formațiunile politice ale slavilor oultini, lenzenini și dervlenini[16].

Deloc lipsită de relevanță, localizarea geografică este completată, în documentul imperial, de informația că, la data instalării autorității pecenege, în

[12] În original, *ellatonas arhontas* – stăpânitor inferior.

[13] Adică din punctul de vedere al surselor de informare (agenților imperiali) pe ale căror rapoarte și-a fundamentat tratatul basileul Constantin Porfirogenetul.

[14] În toponimia maghiară consacrată, Gyulafehervar; toponimul a fost preluat ca atare de la autoritatea de ocupație anterioară (deloc întâmplător, cea pecenegă), fapt dovedit și de narațiunea istorică privitoare la descoperirea de către expediția princiară maghiară din 1002 a orașului roman, în particular, de faptul că principelui maghiar implicat (devenit, ulterior, stăpânitorul acestei formațiuni politice) i-a fost atribuit numele Gyla/Gyula, pe care l-a purtat, de altfel, și succesorul său Gyla cel Tânăr, ultimul stăpânitor autonom al ducatului intracarpatic de dinaintea unificării, sub hegemonie maghiară, cu formațiunea Silvaniei (vechiul ducat al lui Gelu) în cadrul Principatului/Voievodatului Transilvaniei. Exegeza istorică românească a utilizat mai frecvent, pentru a desemna aceeași formațiune prestatală, formula „voievodatul de Bălgrad”, ca reflex al preferențialității acordate actelor de cancelarie de expresie slavonă. (vezi și Pascu 1972, Pascu *et alii* 2001).

[15] Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 166-169.

[16] Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 168-169.

BDD-A26684 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:35 UTC)

fruntea acestui ducat s-a instalat principele Baitzas[17], precum şi de foarte interesanta precizare că, dintre toţi pecenegii (înţelegem că dintre toate clanurile pecenege care şi-au asumat conducerea celor opt ”diviziuni” ale Patzinakiei), doar cei din ducatele Kouartzitzour, Chabouxingyla/Gyla şi Irtim/Iabdiertim sunt desemnaţi cu apelativul *kangar*, ”pentru că sunt cei mai nobili şi viteji dintre toţi pecenegii”[18]. Dintre menţiunile de *status* politic generice pentru întreaga Patzinakia, reţinem ca fiind aplicabile ducatului Irtim cele referitoare la suveranitatea administraţiei locale în raport cu celelalte componente ale confederaţiei pecenege, la existenţa unei împărţiri administrative interioare, gestionate de clasa arhonţilor inferiori şi, respectiv, la succedarea stăpânitorului de către un reprezentant cu un grad de înrudire mai îndepărtat al clanului şi nu de către un membru al aceleiaşi familii restrânse.

Aşa lapidară cum este, imaginea pe care o proiectează tratatul *De Administrando Imperio* asupra stării de lucruri din spaţiul nord-estic al teritoriului de sinteză daco-română, în prima jumătate a secolului X, diferă dramatic de percepţia uzuală din istoriografie, care preferă să vadă aici o lume amorfă, constituită din comunităţi (obşti) răzleţe sau articulate în grupări fără anvergură, care rămâne în afara istoriei. Dimpotrivă, avem explicit atestată o societate superior organizată (la un palier, totuşi, prestatal), într-o formaţiune care are o conducere centrală, o administraţie internă şi o recunoaştere macroregională, care se află pe harta intereselor marilor puteri ale epocii (în primul rând, ale Imperiului Romaniei de Constantinopol), dar mai presus de toate, are o stabilitate organizatorică multigenerațională.

Identitatea etno-culturală a ducatului Irtim

Tratatul împăratului Constantin Porfirogenetul, urmărindu-şi propriile obiective, ne descrie această formaţiune politico-administrativă, ca şi pe celelalte din ”pachetul peceneg”, prin cheia identitară a elitei politico-militare dominantă în contemporaneitatea sa. Ce ne îndreptăţeşte să vorbim, cu referire la ducatul Irtim, despre o organizaţie socială durabilă a populaţiei autohtone? Pentru a da un răspuns pertinent la această întrebare, vom proceda mai întâi la trecerea în revistă a informaţiilor pe care alte surse ni le furnizează despre ducatul din nord-estul spaţiului daco-român, nenumindu-l cu eticheta utilizată de Porfirogenet, dar implicându-l ca entitate politico-juridică.

La data redactării tratatului *De Administrando Imperio,* dominaţia pecenegă asupra celor opt ducate, implicit asupra celui numit Irtim avea deja o durată de aproape

[17] Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 166-167.

[18] Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 170-171. Dintre posibilele interpretări ale acestui pasaj, reţinem ca având o probabilitate mai ridicată următoarele: a) clanurile princiare în cauză ocupau poziţii fruntaşe în ierarhia supratribală pecenegă, adjudecându-şi în temeiul acestora cele mai atractive (profitabile) ducate; b) ne aflăm în faţa unor segmente ale elitei pecenege recent aliate mecanismului confederativ al ”imperiului de stepă”, care au obligaţia să furnizeze avangarda militară, în schimbul căreia îşi prezervă anumite privilegii în cadrul alianţei.

BDD-A26684 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:35 UTC)

trei decenii[19]. În acest răstimp, în regiunea Nistrului mijlociu sunt semnalate mai multe evenimente, preponderent militare, cel mai important dintre acestea fiind campania condusă de generalul kievean Sveneld, care se încheie în anul 940 cu asedierea unei fortărețe de pe Nistru și provocarea unui exod spre Imperiul de Constantinopol al taberei perdante[20]. Localizarea spațială și temporală arată clar că entitatea atacată este tocmai ducatul Irtim (de altfel, nu putea fi vorba decât de o formațiune politică suficient de puternică să reziste unei campanii de durată a trupelor cnezatului de Kiev – despre acest detaliu, avem de altfel și o confirmare în tratatul Porfirogentului, care consemnează explicit preocuparea autorităților imperiale de la Constantinopol pentru plasarea de agenți pe ruta Nistrului[21]), singura neconcordanță aparentă fiind că sursele care relatează despre acțiunea generalului Sveneld îi menționează ca adversari ai acestuia pe ulichi și nu pe pecenegi. Soluția se ivește de la sine: țara ulichilor și ducatul Irtim sunt unul și același lucru, caracterul peceneg al celui de-al doilea rezumându-se (absolut firesc pentru un regim instalat cu doar o generație în urmă) doar la elita politico-militară, sau doar la o parte a ei[22], în vreme ce substanța etno-demografică a ducatului o dă populația autohtonă a ulichilor. Populație care, în pofida unor lecturi superficiale ce insistă să vadă în ea unul dintre numeroasele neamuri slave ale spațiului ponto-baltic, aparține romanității carpato-danubiene – termenul *ulichi* neconstituind altceva decât variațiunea slavă a termenului turco-mongol *ulak/ulaq,* denumire prin care, în exact aceeași epocă, sunt desemnați vlahii[23].

De altfel, pentru sursele izvoarelor slavo-kievene, nu poate exista îndoială cu privire la caracterul etno-cultural al ducatului Irtim, întrucât interacțiunile (inclusiv militare ale) puternicei formațiuni statale configurate pe Nipru cu locuitorii de la vest de Nistru datează de dinainte de instalarea pecenegilor în arealul nord-pontic. Ca să ne limităm la un singur exemplu, în anul 885, după ce reușește să-și impună autoritatea asupra neamurilor polianilor, derevlianilor, severianilor și radimichianilor (toate situate la nord și est de Nistru), cneazul Oleg al Kievului încearcă să procedeze la fel și cu populațiile de la vest de Nistru, explicit desemnate ca ulichi și, în aval, tiverți[24]; atât ulichii, cât și tiverții[25] își păstrează însă autonomia, ceea ce nu intră în contradicție cu

[19] Instalarea pecenegilor în arealul nord-pontic (în ceea ce a dobândit, în sursele bizantine, eticheta Patzinakia) s-a petrecut în jurul anului 915, după pacea cu kievenii cneazului Igor (vezi Postică 2007, pg. 89, Howorth 2008, pg. 4 și bibliografia aferentă).

[20] Postică 2007, pg. 237, Raev 2007, pg. 339.

[21] Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 54-55. Importanța strategică a drumului comercial Nistru-Vistula este un motiv suficient pentru un asemenea interes, dar desfășurarea în regiune a unor situații politico-militare de natură să afecteze (pozitiv sau negativ) balanța de putere a Constantinopolului constituie un motiv suplimentar.

[22] Cel mai probabil, la aceasta s-a rezumat și exodul spre Romania de Constantinopol provocat de victoria kievenilor.

[23] Dezvoltarea acestei discuții, la Nistorescu, Laurențiu, *Etnonimele alternative ale românilor – observații de sociologie terminologică*, în curs de apariție.

[24] Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, pg. 61, Postică 2007, pg. 236, cu bibliografia aferentă.

[25] Termenul de *tiverți* nu reprezintă altceva decât forma coruptă a etnonimului antic *tyrageți*.

BDD-A26684 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:35 UTC)

faptul că, peste doar două decenii (mai precis, în perioada anilor 904-907), cele două populații româno-valahe de la Nistru vor furniza unele contingente de luptători aceluiași cneaz Oleg, pentru lungul său război cu Imperiul de Constantinopol[26], doar cei din urmă fiind însă direct implicați în conflict[27]. În legătură cu acest context, ne permitem să introducem aici și o ipoteză de lucru: faptul că extinderea autorității pecenege în bazinul Nistrului se petrece la scurt timp după eșecul campaniei antibizantine a cneazului Oleg, iar ducatul Irtim/țara ulichilor beneficia în cadrul confederației pecenege de un statut relativ privilegiat, sugerează ca foarte probabilă implicarea activă a ulichilor în procesul de „schimbare a taberelor". De altfel, în sprijinul acestei ipoteze vine și știrea care ne parvine de la Patriarhia de Constantinopol: în anul 924, patriarhul Nicholas Mysticos îl informează pe țarul bulgar Simeon că la nordul Dunării și Mării Negre s-a format o mare alianță a pecenegilor cu alanii și multe alte neamuri de sciți[28], fapt care indică fără putință de tăgadă că Patzinakia a luat naștere nu prin cucerire (deși factorul forței militare n-a fost absent), ci printr-un proces de coalizare sub hegemonie pecenegă, în care populațiile autohtone (dar și cele alogene sosite anterior pecenegilor) au jucat un rol activ.

Despre existența ulichilor în arealul în care va fi atestat, în secolul X, ducatul zis Irtim, mai dispunem de o informație prețioasă și, fapt deloc neglijabil, provenind dintr-o altă categorie de surse de prim rang. Așa-numita Geografie a Anonimului Bavarez (*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*), redactată în jurul anului 870 în (firește) Europa Centrală, îi consemnează, în arealul Siretului și Nistrului, pe aceeași ulichi[29], furnizând, totodată, și o altă informație valoroasă, de natură să confirme aprecierile despre puterea demografică și militară a acestui neam: potrivit Anonimului din Bavaria, ulichii sunt organizați în 418 comunități/*civitates*.

Bibliografie

Izvoare

Constantin Porfirogenetul/Moravcsik-Jenkins 1985 = Constantin Porfirogenetul, *De Administrando Imperio*, Moravcsik, Gy. (ed.), Jenkins, R.J.H. (trad.), Ed. Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University, Washington D.C.

Bibliografie generală

Barnea-Diaconu 2001 = Barnea, Ion, Diaconu, Petre, *Structuri politice la Dunărea de Jos. Românii și pecenego-cumanii până la mijlocul secolului al XIII-lea*, în Pascu, Ștefan, Teodorescu, Răzvan, "Istoria Românilor", vol III "Genezele românești", Ed. Enciclopedică, București, pg. 379-393.

[26] Postică 2007, pg. 236, Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, pg. 64.
[27] Participarea tiverților la campaniile antibizantine ale kievenilor (fapt care poate indica o anumită relație de vasalitate) va fi atestată și în anul 944, când însă nu se menționează nimic despre ulichi. (Postică 2007, pg. 236, Brezeanu 1981, pg. 95, Runciman 1930, pg. 185-186 Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, pg. 72).
[28] Stephenson 2004, pg. 31.
[29] Koncha 2012, pg. 17 și urm., Madgearu 2015, pg. 1.

BDD-A26684 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:35 UTC)

Brezeanu 1981 = Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Ed. Albatros, București.
Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953 = Cross, Samuel Hazzard, Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P. (trad., ed.), *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*, Ed. The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachussets.
Howorth 2008 = Howorth, Henry Hoyle, *History of the Mongols from 9th to 19th Century*, vol 2 *The so-called Tartars of Russia and central Asia*, Ed. Cosimo Classics, New York.
Koncha 2012 = Koncha, S., *Bavarian Geographer on Slavic Tribes from Ukraine*, în "Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv – Ukrainian Studies", nr. 16/2012, Ed. Taras Shevchenko National University, Kiev, pg. 16-21.
Madgearu 2015 = Madgearu, Alexandru, *Vlach military Units in the Byzantine Army*, în Panov, Mitko B. (ed.), "Samuel State and Byzantium: History, Legend, Tradition, Heritage – Proceedings of the International Symposium Days of Iustinian I, Skopje 18-18 oct. 2014", Ed. Euro-Balkan University, Skopje, pg. 47-55
Pascu 1972 = Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
Pascu *et alii* 2001 = Pascu, Ștefan, Olteanu, Cihodaru, Constantin, Matei, Mircea D., Panait, P.I., *Situația etno-demografică și habitatul din sațiul carpato-dunăreano-pontic: satele, târgurile, orașele, cetățile*, în Pascu, Ștefan, Theodorescu, Răzvan (ed.), "Istoria Românilor" vol. III "Genezele românești", Ed. Enciclopedică, București, pg. 482-534.
Postică 2007 = Postică, Gheorghe, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, Ed. Academiei Române, București.
Raev 2007 = Raev, Mikhail, T*he Russian-Byzantine treaty of 971: Theopholos and Sveneld*, în "Revue des Etudes Byzantines" nr. 64-65/2006-2007, Ed. De Boccard, Paris, pg. 329-340.
Runciman 1930 = Runciman, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, Ed. G. Bell & Sons, London.
Stephenson 2004 = Stephenson, Paul, *Byzantiums Balkans Frontier – A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge.

Webografie:

Nistorescu 20120 = http://laurlucus.ro/bibliotheca-lucus/stiinte-auxiliare/filosofia-istoriei-concepte-metodologie/statul-istorie-un , 25.08.2016.

BDD-A26684 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:35 UTC)